

Inhoud

Voorwoord.....	3
Inleiding	4
Handreiking.....	7
Randvoorwaarden	7
Fase 1: waarom – visie en draagvlak.....	7
Fase 2: Ontwerp.....	9
Fase 3: De Praktijk en proeftuinen	11
Fase 4: Monitoren en evaluatie	13
Fase 5 – Oogst.....	14
Risico's	16
Advies tot slot	17
Bronnen.....	19

Voorwoord

Naar aanleiding van de aangescherpte wettelijke opdracht rondom burgerschap hebben verschillende vrijescholen de afgelopen periode gewerkt aan het verkennen, expliciteren en verdiepen van hun burgerschapsonderwijs. Binnen het vrijeschoolonderwijs is burgerschapsvorming geen nieuw thema; zij is van oudsher verweven in het pedagogisch handelen, het periodeonderwijs, kunstzinnige vakken en in sociale projecten. De huidige opdracht vraagt echter om meer dan impliciete aanwezigheid. Scholen dienen doelgericht, samenhangend en herkenbaar invulling te geven aan actief burgerschap en sociale cohesie.

Deze publicatie is een handreiking aan scholen om het burgerschapsonderwijs expliciet in het curriculum vast te leggen en het bewust, samenhangend en toekomstgericht vorm te geven, passend bij de eigen pedagogische identiteit én binnen de wettelijke kaders.

Deze publicatie is een uitgave van BVS–schooladvies ontstaan uit het leernetwerk Burgerschap binnen (vrije)schoolonderwijs (vo)' dat werd aangeboden in samenwerking met het Expertisepunt Burgerschap. Het leernetwerk bestond uit een aantal docenten en leidinggevenden die kartrekker zijn op het gebied van burgerschap binnen hun school. Zij hebben onder leiding van Ninke Beunk in het leernetwerk de input voor deze handreiking geleverd.

Deze uitgave is bedoeld voor leidinggevenden, coördinatoren en docenten die binnen hun school burgerschap vormgeven.

“Voor ons op de Stichtse Vrije School Zeist was het duidelijk dat we burgerschapsvorming in ons onderwijs verweven hadden, maar dat er ook een grote stap nodig was: het concretiseren en in kaart brengen van de plekken waar het zichtbaar wordt. Aanmelden voor het netwerk burgerschap was dan ook een logische stap. Samen met de andere scholen hebben we de richting duidelijker gekregen en is er een mooie gedeelde vrijeschoolvisie op burgerschapsvorming ontstaan. Interessante vraag die we hieruit meenemen is: hoe creëer je bewust leren bij de leerlingen in deze vaardigheid, passend bij de leeftijdsfase? Het waren gezellige en inspirerende bijeenkomsten, waarbij het heel waardevol was om als vrijescholen bij elkaar te zitten. De ondersteuning van de BVS maakte dat het concreet werd, onderbouwd vanuit kennis en ervaring. Een mooie zoektocht.” – Anne-Birthe Hardewijn, Stichtse Vrije School

Inleiding

Binnen het vrijeschoolonderwijs leeft de wens om burgerschap niet alleen te onderwijzen, maar daadwerkelijk te belichamen. Vrijescholen dragen van oudsher een pedagogische opdracht waarin de ontwikkeling van de hele mens centraal staat, denken, voelen en willen, en burgerschap vormt daarin een wezenlijke component. Met de komst van de nieuwe conceptkerndoelen (SLO) is voor veel scholen de vraag actueel: *Hoe geven wij hier vanuit onze eigen pedagogische visie en het leeftijdsgebonden leerplan op een bewuste, samenhangende en eigentijdse manier vorm aan?*

De maatschappelijke opdracht van scholen om leerlingen voor te bereiden op een democratische samenleving raakt namelijk direct aan de pedagogische kern van het vrijeschoolonderwijs. Waar het burgerschapsbeleid vaak focust op kennis van democratie en sociale vaardigheden, richt de vrijeschool zich op de ontwikkeling van de hele mens: denken, voelen en willen.

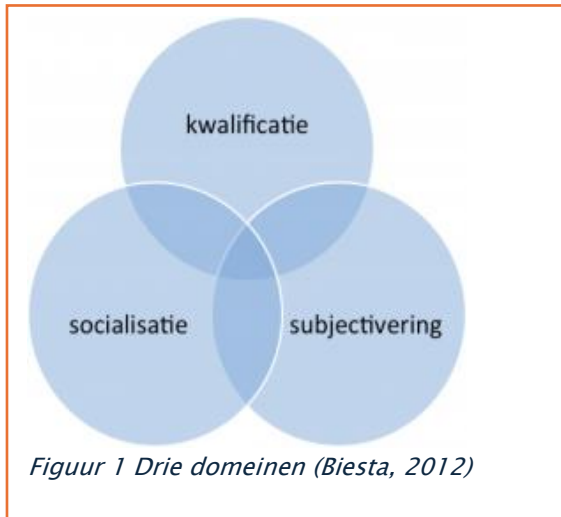
Vanuit de pedagogische visie kan burgerschap worden begrepen als de manier waarop een mens zich als vrij en verantwoordelijk individu tot de wereld verhoudt. Persoonswording en burgerschap zijn daarom geen afzonderlijke doelen, maar twee perspectieven op hetzelfde ontwikkelingsproces.

In deze uitgave beschrijft het netwerk Burgerschap Vrijescholen VO de opbrengsten van hun bijeenkomsten en onderzoek. In het netwerk werkten verschillende vrijescholen samen met het landelijke expertisepunt aan visie, ontwerp, uitvoering en evaluatie van eigentijds burgerschapsonderwijs. Het doel: anderen inspireren én ondersteunen om zelf stappen te zetten richting duurzaam en betekenisvol burgerschapsonderwijs.

In deze handreiking verbinden we drie perspectieven met elkaar:

- het vrijeschoolleerplan en ontwikkelingsfasen
- de doeldomeinen van onderwijs volgens Biesta
  - kwalificatie
  - socialisatie
  - subjectificatie
- de wettelijke opdracht rond burgerschap

Hierdoor ontstaat een benadering waarin burgerschap niet alleen een vak of thema is, maar een pedagogische lijn door het hele curriculum.

Binnen het vrijeschoolonderwijs staat de ontwikkeling van de gehele mens centraal – denken, voelen en willen. Burgerschap raakt aan deze drie gebieden en vraagt om onderwijs waarin leerlingen zich leren verhouden tot zichzelf, de ander en de samenleving.

Met de actualisatie van de kerndoelen en de aangescherpte wettelijke opdracht is de vraag voor veel scholen:

- Hoe maken wij zichtbaar wat wij al doen?
- Hoe brengen wij samenhang aan in bestaande praktijken?
- Hoe zorgen wij voor doelgerichtheid en monitoring zonder de pedagogische kern uit het oog te verliezen?

Burgerschap vraagt om een procesmatige benadering: verkennen, ontwerpen, uitvoeren, monitoren en borgen. In deze uitgave staat een stappenplan dat scholen ondersteunt bij dit proces.

De ervaringen met draagvlak en ruimte binnen scholen om burgerschap vorm te geven lopen uiteen. Tijdens de bijeenkomsten hebben we daarom gewerkt aan een stappenplan dat scholen kan ondersteunen bij zowel de visie als inrichting binnen het curriculum en het vergroten van draagvlak. In deze uitgave beschrijven we dit stappenplan, aangevuld met verwijzingen naar voorbeeldmateriaal ter inspiratie.

Werkwijze en opbrengsten van het netwerk

Het netwerk heeft in zes stappen haar proces vormgegeven en doorlopen (zie figuur 2) om tot deze uitgave te komen. Ze hebben de handreiking beschreven in vijf fasen:

- 1 Visie en draagvlak
- 2 Ontwerp
- 3 Praktijk en proeftuinen
- 4 Monitoren en evaluatie
- 5 Oogst

Verantwoording en bronnen

In deze uitgave verwijzen we naar documenten, die door de bij het netwerk Burgerschap betrokken vrijescholen zijn ontwikkeld. Daarnaast hebben we websites, rapporten en documenten van SLO, Curriculum.nu en Expertisepunt Burgerschap als bronnen gebruikt. [Deze vind je via deze link.](#)

Vrijeschoolpedagogiek en ontwikkelingsfasen

Vrijeschoolonderwijs gaat uit van een ontwikkelingsgericht leerplan waarin de inhoud en vorm van onderwijs aansluiten bij de leeftijdsfase van de leerling. In relatie tot burgerschap betekent dit bijvoorbeeld:

Leeftijdsfase Pedagogische focus

12-14 jaar	verbondenheid en rechtvaardigheid
14-16 jaar	kritisch denken
16-18 jaar	verantwoordelijkheid

Burgerschapsontwikkeling

klasgemeenschap, sociale relaties
maatschappelijke vraagstukken
positie innemen in de samenleving

Handreiking

Burgerschapsonderwijs krijgt pas betekenis wanneer het niet wordt benaderd als een afzonderlijk thema, maar als een wezenlijk onderdeel van het pedagogisch en didactisch handelen. Het vraagt om samenhang in visie, curriculum en schoolcultuur. De hieronder beschreven fasen vormen geen strak voorschrift, maar een ontwikkelroute die scholen helpt om gericht en gezamenlijk stappen te zetten.

Randvoorwaarden

Een duurzame inrichting van burgerschap vraagt om expliciete randvoorwaarden. Zonder deze voorwaarden bestaat het risico dat burgerschap een incidenteel project blijft.

Belangrijke randvoorwaarden zijn:

- Steun en duidelijke positionering vanuit de schoolleiding
- Een gedeeld urgentiebesef binnen het team
- Beschikbaarheid van tijd voor visievorming en ontwerp
- Benoeming van één of twee kartrekkers met mandaat
- Inbedding in bestaande kwaliteitszorg (bijv. PDCA)
- Ruimte voor professionalisering

Burgerschap vraagt om pedagogische reflectie. Het is geen administratieve exercitie, maar raakt aan de kern van het onderwijs.

Fase 1: waarom – visie en draagvlak

In deze fase staat het gezamenlijk verkennen centraal: wat verstaan wij onder burgerschap en hoe verhoudt dit zich tot onze pedagogische identiteit?

1. Benoem een kartrekker(s) die de ontwikkeling trekt (ken)
(duidelijke functieomschrijving met taken en bevoegdheden, gesteund door de schoolleiding; eventueel via een interne vacature)
2. Verken de wettelijke opdracht
(informatie verzamelen, andere scholen bezoeken)
  - Bestuderen van de kerndoelen
  - Verkennen van de begrippen doelgerichtheid, samenhang en herkenbaarheid
  - Bespreken van implicaties voor de eigen schoolcontext
3. Breng de bestaande praktijk in kaart
  - Inventariseer binnen het team:
  - Waar komt burgerschap al tot uitdrukking?
  - In welke vakken, periodes of projecten?
  - In mentorlessen of leerling participatie?
  - In de schoolcultuur en omgangsvormen?

Maak zichtbaar wat reeds aanwezig is. Vaak blijkt dat de basis al stevig is, maar nog niet expliciet benoemd.

4. Formuleer een schoolspecifieke visie

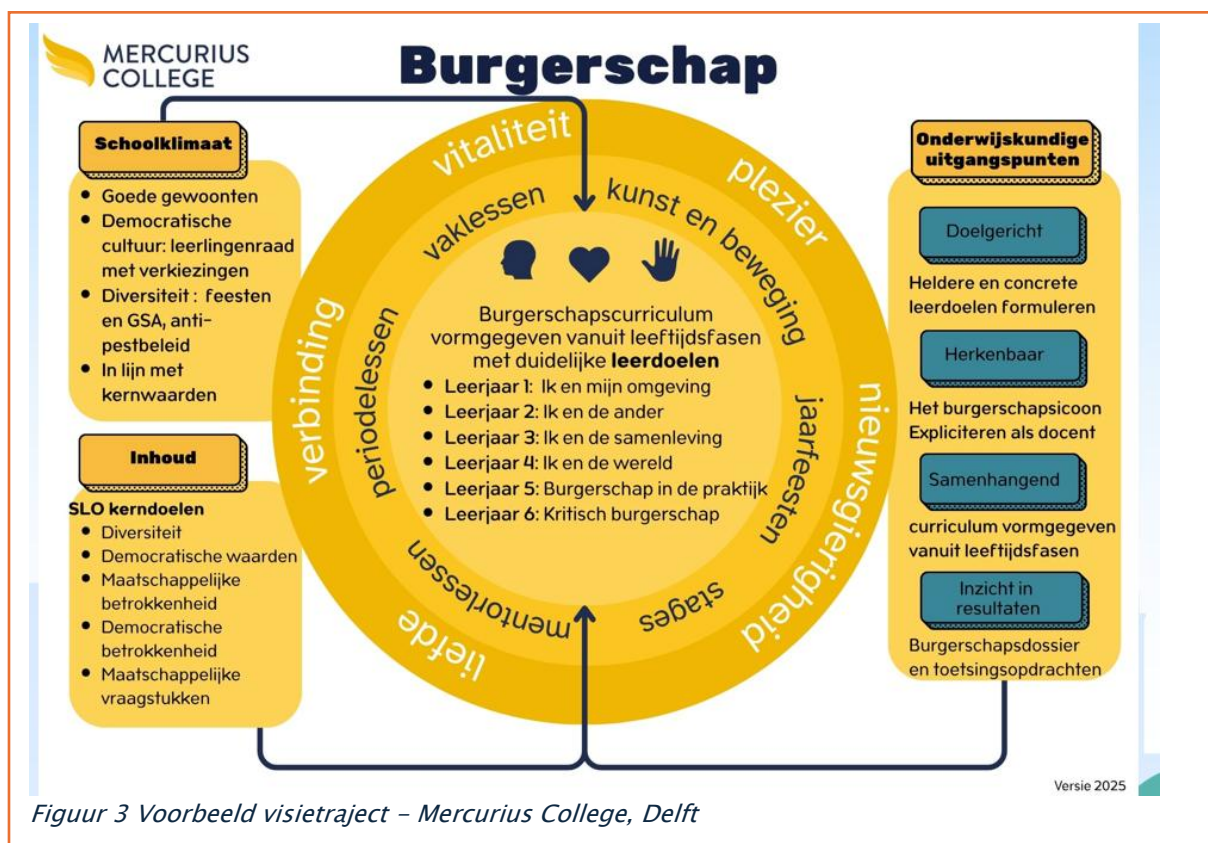
Werk toe naar een gedragen visie op burgerschap, waarin wordt verwoord:

- Welke mens willen wij helpen vormen?
- Welke maatschappelijke betrokkenheid achten wij van belang?
- Hoe verbinden wij dit aan onze pedagogische uitgangspunten?

Leg de visie voor aan team en medezeggenschapsraad en stel deze vast.

Inspiratie voor je school

De netwerkgroep heeft gewerkt aan een visie op burgerschap voor vrijescholen (Netwerk Burgerschap, 2026). Scholen kunnen deze gebruiken en verrijken met hun school specifieke aanvulling op deze visie.

Fase 2: Ontwerp

In deze fase verschuift de aandacht van verkennen naar vormgeven. Waar fase 1 helderheid brengt over wat er al is, richt fase 2 zich op het daadwerkelijk ontwerpen van concreet burgerschapsonderwijs. Dit is de creatieve fase: ideeën worden omgezet in schetsen, prototypes en leerlijnopzetten. Docenten brengen hun inspiratie en expertise samen om iets te creëren wat echt past bij hun school.

In deze fase wordt burgerschap vertaald naar concrete onderwijspraktijk. Scholen kunnen kiezen uit verschillende vormen:

- integratie in vakken
- mentorprogramma
- periodeonderwijs
- projectweken
- praktijkgericht programma (PGPPW)

Belangrijk is dat er zowel:

- verticale samenhang (door leerjaren heen) en
- horizontale samenhang (tussen vakken) ontstaat.

Doel:

- Vergelijken en verdiepen van eigen visie op burgerschap
- Ontwerpen van een eerste conceptleerlijn of lessenreeks burgerschap (te denken valt aan; een lessenreeks, periode of doorlopende leerlijn)

Opzet visie eigen school

De kernwaarden van de Stichtse vrijeschool in relatie tot Burgerschap

Alles op zijn tijd
De vraag is niet
Wat de mens moet kunnen en weten
Teneinde zich in de bestaande sociale orde te kunnen inpassen, maar wel
Wat er in de aanleg van de mens aanwezig is
En in hem ontwikkeld kan worden.
Dan wordt het mogelijk dat de opgroeiende generatie
Aan de maatschappij steeds nieuwe krachten aanreikt.
Dan zal in de samenleving steeds datgene
Tot ontwikkeling kunnen komen,
Wat de er binnentredende generatie van mensen in zich draagt.
Maar van de opgroeiende generatie mag niet datgene gemaakt worden,
Wat de bestaande maatschappij van deze generatie maken wil.

Figuur 4 Kernwaarden – Stichtse Vrije School, Zeist

Burgerschap als levende praktijk

Vrijescholen geven al op veel plekken impliciet vorm aan burgerschap. Denk aan:

- Periodeonderwijs
- kunstzinnige vakken
- maatschappelijke stages
- projectweken
- mentorlessen
- leerling initiatieven

De uitdaging ligt daarom niet alleen in meer doen, maar vooral in het zichtbaar maken, verbinden en verdiepen van wat er al gebeurt. Het doel is dat leerlingen ervaren dat zij:

- onderdeel zijn van een gemeenschap
- invloed hebben op hun omgeving
- verantwoordelijkheid kunnen nemen voor de wereld om hen heen.

Advies:

- Gebruik de doelen van SLO (2024-1) als ankerpunten voor discipline, dialoog en oriëntatie op de samenleving.
- Kies een vorm: losse lessen, vakthema's, projecten, of een doorlopende lijn die horizontaal (tussen vakken) en verticaal (door leerjaren) verbindt.

“Begin dit jaar zijn we met een groepje bevlogen docenten bij elkaar gekomen om voor het vraagstuk burgerschap iets op papier te krijgen. De opdracht leek heel groot en beangstigend binnen de groep. Sterker nog, na de eerste bijeenkomsten leek de vraag soms alleen maar groter te worden. Toch, door het enthousiasme en het doorzettingsvermogen van de betrokkenen hebben we van dit intimiderende vraagstuk mooie concrete stukken kunnen ontwikkelen. En, niet te vergeten, behalve dat we kennis hebben mogen maken met veel collega's, hebben we ook veel mooie scholen en locaties mogen bezoeken.” – Esther Bergen en Joëlle Cuppen, Waldorf Uden

Fase 3: De Praktijk en proeftuinen

In deze fase wordt het ontworpen materiaal tot leven gewekt in de klas. De proeftuin is bedoeld als veilige oefenruimte: experimenteren mag, falen mag, leren staat centraal. Door de lessen daadwerkelijk uit te proberen, ontstaat inzicht in wat werkt, wat leerlingen raakt en wat nog verfijning nodig heeft.

Ontwerpen worden uitgeprobeerd in de praktijk. Kenmerken van deze fase:

- kleine experimenten
- lessenseries
- projectweken
- samenwerking met externe partners
- Leraren probeerden hun lessenreeks of leerlijn uit in een proefklas.
- Leerlingen en leraren geven feedback via gerichte vragen. (Gebruik vragen als: *Wat heb je geleerd? Wat sprak je aan? Wat zou je anders wensen?*)

Leerlingen werken bij voorkeur aan levensechte vraagstukken in de samenleving. Dit sluit aan bij de uitgangspunten van het Praktijkgericht Programma Persoonswording (PGPPW). Zie meer daarover op [onze website](#).

Inspiratie voor je school

The image shows three hand-drawn pages of student work. The first page is titled 'Artikel 1 van de grondwet' and features a drawing of a person's head with text about equal treatment and discrimination. The second page is a circular diagram with three segments: 'Vrijheid' (Freedom), 'Gelijkheid' (Equality), and 'Solidariteit' (Solidarity), each with a definition. The third page is titled 'Solidariteit' and contains a definition, a personal reflection, and a reflection assignment.

Artikel 1 van de grondwet

"Allen die zich in Nederland bevinden worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, ras, geslacht, handicap, seksuele gerichtheid of op welke grond dan ook, is niet toegestaan"

Vrijheid
Iedereen heeft recht op eigen keuzes en meningen, zonder onderdrukking

Gelijkheid
Iedereen heeft dezelfde rechten en kansen, en wordt gelijk behandeld

Solidariteit
Mensen helpen elkaar en dragen bij aan het welzijn van anderen

Solidariteit

Leerdoel: ik weet wat de waarde solidariteit inhoudt en kan situaties in mijn leven herkennen waarin ik hiermee te maken heb gehad.

Ik denk dat solidariteit is dat als iemand hulp nodig heeft dat je diegene helpt zoveel je kan en diegene steunt, no matter what.

Samenvatting: solidariteit betekent dat mensen zich met elkaar verbonden voelen en bereid zijn elkaar te ondersteunen, vooral in moeilijke tijden. Het is het idee dat we elkaar helpen, omdat we deel uitmaken van een gemeenschap of samenleving.

Korte reflectieopdracht:
Op de begrafenis van mijn opa ging mijn vader wat zeggen en daarvoor zat ik naast mijn oma. Mijn oma pakte mijn hand vast en kniepte erin. Het deed een heel klein beetje pijn, maar tegelijkertijd voelde het ook goed. Ik heb hiervan geleerd dat het soms niet uitmaakt als iets een beetje pijn doet als je iemand ermee helpt/steunt.

Figuur 5 Voorbeeld proeftuintje – Mercurius College, Delft

Ontworpen leerlijn

- Burgerschapsdoelen verwerkt in maatschappijleer periode rechtsstaat (mavo, leerjaar 10)
- Kerndoel 3: *Democratische waarden*
- Verplaatsen in anderen (journalisten, verdachten, slachtoffers) en de kwetsbaarheid van vrijheid voelen.
- De waarde van de rechtsstaat **ervaren** als waarborg voor persoonlijke vrijheid én maatschappelijke veiligheid.
- Kritisch nadenken over morele dilemma's rond recht en orde, en daardoor hun eigen mening vormen.

Doelzin onderbouw VO:

De leerling geeft aan hoe diens handelen verbonden is met democratische waarden.

Het gaat hierbij om:

- kennis over de ontwikkeling en de betekenis van de democratische waarden vrijheid, gelijkheid en solidariteit;
- kennis over het belang van de grondwet, kinder- en mensenrechten en internationale verdragen ter bescherming van vrijheid, gelijkheid en solidariteit;
- onderzoeken van de grenzen aan vrijheid, gelijkheid en solidariteit op individueel, collectief en planetair niveau;
- bevragen van morele en ethische perspectieven op rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid;
- reflecteren op de effecten van het eigen handelen op de omgeving en het welzijn van anderen, nu en in de toekomst.

Figuur 6 Ontwerp van leerlijn burgerschap – Geert Groote College, Amsterdam

Voorbeelden en inspiratiemateriaal

Materiaal dat als voorbeeld of inspiratie kan dienen zijn *Macht en inspraak concept lessenserie* (Mercurius College, 2025) en *Diversiteit* (Waldorf Uden, 2025). (zie link bij bronlijst)

“Ik heb veel gehad aan de bijeenkomsten. Naast dat ik regelmatig opnieuw werd aangezet tot reflectie op het onderwerp, was het bijzonder waardevol om te horen waar andere scholen stonden in hun proces. De nadruk lag sterk op het ontwikkelen van concrete stappen en het maken van plannen die direct toepasbaar zijn binnen de eigen school.

Dit heeft mij gesterkt in mijn taak om burgerschap een duidelijke en betekenisvolle plek te geven op mijn school.”

Sam Rijkhoff – Rudolf Steiner College

Fase 4: Monitoren en evaluatie

Na het experimenteren volgt de fase van verdiepen en verbeteren. Hier worden de inzichten uit de proeftuintjes verzameld, besproken en vertaald naar aanpassingen van de leerlijn. Het is een fase die vraagt om openheid en nauwkeurigheid: wat vertelt de praktijk ons? Wat betekent dat voor ons ontwerp? Tegelijk wordt een eerste aanzet gedaan voor structurele evaluatie-instrumenten.

Doelen:

- Bijstellen van de leerlijnen op basis van ervaringen
- Ontwikkeling van een eerste evaluatietool
- Begin maken met schoolspecifiek beleidsvoorstel

Evaluatietool:

- Vragenlijsten voor leerlingen
- Reflectietool voor docenten
- Ontwerp voor mentor- of klasgesprekken

Inspiratie voor je school:

- Verken evaluatie niet alleen als meten, maar als bewustwording.
- Gebruik kunstzinnige evaluatievormen: beeld, woord, kleur, dialoog.

Rol van de schoolleiding

- Draagt zorg voor structurele randvoorwaarden (tijd, middelen, formatie).
- Ondersteunt en legitimeert de ruimte om te ontwikkelen en te experimenteren.
- Borgt het PGPPW in beleid, kwaliteitszorg en schoolontwikkeling.
- Stimuleert een cultuur van reflectie, leren en pedagogisch gesprek.

Een eerste (kleine) analyse...

- Wat is de continuïteit en samenhang op dit moment & Wat zijn de gaten in onze leerlijn?

7 ^e klas	8 ^e klas	9 ^e klas	10 ^e klas	11 ^e klas	12 ^e klas
2,	2,5	2,5	3,4,5,6	3,4,5,6	3,4,5,6
Oriëntatie 1 uur p/wk	Oriëntatie 1 uur p/wk	Oriëntatie 1 uur p/wk	Themaperiode	Oriëntatie 1 uur p/wk & themaperiode	Themaperiode
			Vakles maa 1 uur p/wk	Vakles maa 1 uur p/wk	Vakles maa 1 uur p/wk (half jaar)
Periodeonderwijs door klassenleeraar	Periodeonderwijs door klassenleeraar	Periode- onderwijs	Periode- onderwijs	Periodeonderwijs	Periodeonderwijs
Engels	Engels	Engels	Engels	Engels	Engels
		Stage	Stage	Stage	
		MEP	MEP		

Figuur 7 Opzet van leerlijn burgerschap – Stichtse Vrije School, Zeist

Leerlijn opzet

Leerlijn Burgerschapsvaardigheden – werkdocument - Stichtse Vrije School Zeist 2024-2025				
Denken, voelen en willen (Biesta)				
Denken, voelen en willen om in dialoog te komen met de wereld.				
Denken over de wereld => afstand; ideeën over de wereld hebben, 'nadenken'				
Voelen voor de wereld => relatie met de wereld; voelen voor de wereld 'verbinden met anderen, ontmoeten'				
Willen van de wereld => directe handeling; in de wereld willen zijn 'handelend, actiegericht'				
Bron: Door kunst onderwezen willen worden (Biesta, 2017)				
Leerjaar	Vak & onderwerp	Concept-kerndoel	Uitwerking kerndoel	Leerdoelen
Klas 7	Oriëntatie • Klassenvorming (via spelen, gesprekken, sociale vaardigheidstraining, regenboogtraining, teambuilding) • Voorlichting (d.m.v. klassengesprek) over pesten, groepsdruk, mobiele telefoongebruik (hoe gedraag je je in een klassenappgroep) en sociale media • Aandacht voor de jaarfeesten	Kerndoel 2 Diversiteit	<ul style="list-style-type: none"> reflecteren op het eigen gedrag in situaties die discriminerend of stereotyperend zijn; verkennen van en reflecteren op de eigen offline en online identiteit in relatie tot anderen; in gedrag rekening houden met ervaringen en perspectieven van anderen. 	De lessen zijn een apart lesuur, genaamd 'oriëntatie' waarin je leerkracht bewust met deze thema's we met de leerlingen. Activiteiten die daaraan gekoppeld worden? Klassenafspraken? Regels voor appgebruik in de klassenapp? Aandacht voor jaarfeesten: hoe dan? Zichtbaar: bijeenkomsten en activiteiten jaarfeest bijdragen van leerlingen
Klas 7	Biologie Voeding en gezondheid De weg van het voedsel (blijf in het beeld!) De keukens van andere culturen betrekken	Kerndoel 3? Democratische waarden Kerndoel 6 Maatschappelijke vraagstukken	<ul style="list-style-type: none"> reflecteren op de effecten van het eigen handelen op de omgeving en het welzijn van anderen, nu en in de toekomst. onderzoeken wat de impact is van je persoonlijke leefstijl op de planeet; 	Periode-onderwijs Afronding met een schrift?

Figuur 9 Opzet van leerlijn burgerschap – Stichtse Vrije School, Zeist

De burgerschapsleerlijn			De Burgerschapsleerlijn		
Klas 1	Klas 2	Klas 3	Klas 4	Klas 5	Klas 6
Ik en mijn omgeving Leerlingen ontdekken hun nieuwe omgeving en bouwen aan zelfbewustzijn (wie ben ik?) en de groepsdynamiek. Goede gewoonten, + normen en waarden worden toegepast vanuit de democratische waarden + onze kernwaarden Sterk vanuit mentoraat gestuurd	Ik en de ander Leerlingen worden zich bewuster van de ander, relaties en diversiteit. Ze krijgen meer achtergrond in de diversiteit (bij bijvoorbeeld periode akjen reflecteren vanuit democratische waarden. Ook leren ze over maatschappelijke vraagstukken. Veel kennis en handvatten vanuit periode	Ik en de samenleving Leerlingen bouwen aan begrip van maatschappelijke structuren en de werking van de democratie. Hoe zit het in elkaar? Wat kan/moet ik ermee? Wat kan mijn rol zijn? Ook verdiepen ze zich in de maatschappelijke vraagstukken en actualiteit. Structuren vanuit periode, winkeltstage, actualiteitentoets	Ik en de wereld Leerlingen schalen op en verdiepen zich in mondiale vraagstukken en duurzaamheid. Hoe staan zij erin? Belangrijk is toekomstgericht onderwijs "didactiek van de hoop" Verder krijgen zij verdieping in ruimtelijke en sociale afwenteling en historische patronen. Verdieping vanuit periode sociaalmaatsch. stage Actualiteitentoets	Burgerschap in de praktijk De inhoudelijke verdieping in Mondiale vraagstukken gaat verder, maar ze leren vooral ook actief na te denken over vormgeving/zingeving en participatie. Ook wordt aan een gezamenlijk project gewerkt om in verbinding met elkaar te blijven/ Verdieping in periode Actualiteitentoets Organiseren van een solidariteitsactie (benefiet) voorstelling	Kritisch burgerschap Leerlingen ontwikkelen zich tot kritische burgers met reflectievermogen die onderwerpen ter discussie kunnen stellen zonder de verbinding te verliezen. Ook vormgeving en zingeving worden doorgetrokken in dit jaar. Verdieping in periode en projecten.

Figuur 8 leerlijn burgerschapsonderwijs – Mercurius College, Delft

Fase 5 – Oogst

De laatste fase is er één van afronding, consolidatie en viering. De producten – visie, leerlijnen en evaluatietools – worden voltooid en gedeeld. Als school reflecteer je op de ontwikkeling en bepalen jullie hoe de opbrengsten duurzaam te verankeren zijn in het onderwijs. Dit is het moment waarop de inspanningen zichtbaar worden en een fundament ontstaat voor toekomstig burgerschapsonderwijs.

Doelen:

- Vaststellen van producten:
  - visiedocument (algemeen & school specifiek)
  - uitgewerkte lessenreeks/leerlijn
  - evaluatietool
- Vooruit kijken: Hoe borgen we dit in onze school?

Inspiratie voor je school

- Organiseer een 'Burgerschafts-oogstmiddag' met team, leerlingen en ouders.
- Reflecteer op wat geleerd is én wat je wilt vasthouden voor de toekomst.

Voorbeelden en inspiratiemateriaal

Materiaal dat voor de oogst als voorbeeld of inspiratie kan dienen (zie link bij bronlijst):

- 2College – Waldorfstroom (2025), *Jaarkalender en informatie*
- GGCA (2025), *Presentatie*
- Mercurius College (2025), *Presentatie Visie en leerlijn Burgerschap*
- Rudolf Steiner College (2025), *Burgerschap Presentatie aan schoolleidingen*
- Stichtse Vrije School (2025), *Presentatie 5 juni Burgerschap*

Tot slot

Burgerschap is geen eindproduct maar een levend proces. Vrijescholen kunnen elkaar versterken door hun pedagogische kracht expliciet te maken en te verbinden aan eigentijdse maatschappelijke doelen. Het leernetwerk liet zien dat samenwerken loont: samen denken, maken, uitproberen, bijstellen en oogsten.

Vragen en uitdagingen

Eigenaarschap

- De grote beer op de weg: Eigenaarschap
  - **Draagvlak** in team: Het is een grote opdracht in de grote boze wolk van taken die ook moeten gebeuren.
  - **Implementatie:** wie is verantwoordelijk
Handen en voeten geven → echte implementatie
  - **Misconcepties** over wat burgerschap is in het team
- Hoe kunnen we de beer knuffelen:
  - stuurgroep met verantwoordelijke collega's
  - scholing van het team
  - ruimte maken in tijd
  - Plan voor uitwerking

Figuur 10 Vragen en uitdagingen van Mercurius College

Risico's

De invoering van gedragen burgerschapsonderwijs vraagt meer dan een organisatorische of didactische aanpassing; het raakt aan diepere overtuigingen over onderwijs, leren en beoordelen. Scholen die al met burgerschap aan de slag zijn gegaan, geven aan dat juist in het proces van ontwikkelen en implementeren een aantal terugkerende valkuilen zichtbaar wordt. Door deze gevaren expliciet te benoemen, kunnen scholen ze tijdig herkennen en er bewust mee omgaan.

Onderstaande aandachtspunten zijn bedoeld als uitnodiging tot reflectie en gesprek, niet als afschrikking. Scholen die met burgerschap zijn gestart, benoemen de volgende risico's:

- De waartoe-vraag raakt uit beeld door focus op vorm en uitvoering
- Terugvallen in traditionele toetsing met cijfers
- Formele vastlegging gaat ten koste van motivatie en enthousiasme
- Werken volgens een vast "boekje" zonder pedagogische afweging
- Onvoldoende balans tussen vorm en inhoud
- Lage prioriteit binnen de schoolorganisatie
- Gebrek aan draagvlak
- Het overzicht verliezen
- Loslaten van de PDCA-cyclus en verminderde zichtbaarheid
- Verlies van expertise door personeelsverloop
- Vasthouden aan oude routines en dogma's
- Angst voor het verliezen van gewaardeerde vrijeschoolprincipes
(Wat moet je loslaten om dit te kunnen invoeren?)

Advies tot slot

Gebruik deze uitgave niet als checklist, maar als gespreks- en ontwikkelinstrument. Het samen aan de slag gaan met burgerschap onderwijs vraagt om pedagogische moed, gezamenlijke reflectie en ruimte om te leren onderweg. Juist daarin ligt de kracht.

Meer weten, voorbeelden nodig of begeleiding nodig? Neem contact op met Ninke Beunk op n.beunk@bvs-schooladvies.nl

“Afgelopen schooljaar zijn we met verschillende docenten en teamleiders samengekomen die allemaal bezig waren met burgerschap. We hebben stapsgewijs gewerkt aan het ophalen wat nu de precieze opdracht was, hoe wij hier als vrije scholen (en ook scholen ansich) over denken. Doormiddel van informatie uitwisselen, verschillende actieve werkvormen en best practices heb ik veel kennis opgedaan en handvatten gekregen. Ninke begeleidde het geheel heel fijn en er was ruimte voor veel praktijkgerichte vragen. Ik heb een veel beter beeld van wat de wettelijke burgerschapsopdracht nu precies inhoudt, ik heb kunnen sparren en ideeën uit kunnen wisselen met collega's. Dit was ontzettend waardevol en heeft mij veel punitiviteit en ondersteuning geboden. Met veel meer vertrouwen ga ik nu aan de slag de doorlopende leerlijn burgerschap goed de school in te krijgen. Het uitwisselen van ideeën, of het nu om burgerschap gaat of niet, is eigenlijk iets wat we binnen de vrije scholen nog veel meer zouden mogen en kunnen doen!” – Hilde Roodzant, Karel de Grote College

Bronnen

[Alle digitale documenten vind je via deze link.](#)

- 2College Waldorfstroom (2025), *Burgerschap – Jaarkalender en informatie*
- Netwerk Burgerschap VO (2025), *Algemene visie op burgerschap voor vrijescholen*. BVS–schooladvies
- Geert Groote College Amsterdam (2025), *Burgerschap – Presentatie*
- Mercurius College (2025), *Burgerschap – Presentatie visie en leerlijn*
- Rudolf Steiner College (2025), *Burgerschap – Macht inspraak concept lessenserie*
- Rudolf Steiner College (2025), *Burgerschap – Presentatie aan schoolleidingen*
- Stichtse Vrije School (2025), *Burgerschap –Presentatie*
- Waldorf Uden (2025), *Burgerschap – Diversiteit*

Overig

- Curriculum.nu (2019), *Leergebied burgerschap – voorstellen*. Curriculum.nu. Gedownload op 30 maart 2026
- Curriculum.nu (2019–1), *Samen bouwen aan het primair en voortgezet onderwijs van morgen. Voorstellen op hoofdlijnen*. Curriculum.nu. Gedownload op 30 maart 2026
- Expertisepunt Burgerschap (z.d.), *Expertisepunt burgerschap VO*. [website]. Stichting School en Veiligheid. Geraadpleegd op 30 maart 2026
- SLO (2024–2), *Addendum Kerndoelen burgerschap*. SLO. Gedownload op 30 maart 2026
- SLO (2024), *Burgerschap in het funderend onderwijs*. SLO. Gedownload op 30 maart 2026
- SLO (2024–1), *Conceptkerndoelen burgerschap en digitale geletterdheid*. SLO. Gedownload op 30 maart 2026